

Гора В.А.¹

Особливості системи професійної підготовки курсантів у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій

¹ Гора Вячеслав Анатолійович, начальник науково-дослідної лабораторії з пожежно-профілактичної роботи Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси, Україна

Анотація. У статті розглянуто особливості професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Визначено зміст та компоненти професійної підготовки курсантів. Проаналізовано та сформовано складові частини, що відображають сутність і спрямованість підготовки майбутніх керівників оперативнорятувальної служби цивільного захисту до професійного спілкування.

Ключові слова: спілкування, професійне спілкування, педагогічна технологія, технологія, професійна підготовка.

Як свідчать проаналізовані наукові дослідження, проблема професійного спілкування завжди перебувала в центрі уваги вчених, які розробляли систему професійної підготовки особистості. Попри численність наукових розвідок, порушене питання донині не розв'язане та не втратило своєї актуальності насамперед через фактори суспільно-історичного характеру, які в усі часи слугують передумовою загострення проблем професійної підготовки майбутнього офіцера – курсанта вищого навчального закладу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України).

Нові економічні, екологічні, соціокультурні й соціально-політичні процеси зумовлюють необхідність модернізації органів управління та підрозділів служби цивільного захисту, а також професійної підготовки до фахового спілкування курсантів на основі формування загальної соціокультурної та соціально-психологічної бази, яка б сприяла розвитку особистості, активізації мотиваційних, інтелектуальних і психофізіологічних процесів [14]. Навчальні заклади, що готують кваліфікованих фахівців для підрозділів цивільного захисту, на кожному етапі своєї діяльності повинні постійно розв'язувати проблему співвідношення спеціального й універсального складників у розвитку потенціалу курсантів, що зумовлене специфікою їхньої професійної діяльності, яка нерідко формує суперечливі вимоги до професійних умінь керівника.

Проблему військово-педагогічних засад професійної підготовки в умовах військової діяльності вивчали М. Горліченко [3], В. Павлушенко [9], А. Пилиповський [10] та ін. У працях дослідників обґрунтовано концепцію професійної підготовки в умовах військової служби, що імпонує нам з огляду на мету роботи, оскільки служба в органах управління й підрозділах цивільного захисту подібна до військової служби. У межах цієї концепції професійна підготовка курсантів трактована насамперед як процес формування особистості через засвоєння нею зразків реальної поведінки, норм, цінностей, вимог актуального соціально-педагогічного й соціально-психологічного середовища [10].

Характер професійного спілкування курсанта, динаміка його показників, рівень залежать передовсім від особливостей індивідуальної адаптації до умов і вимог вищого навчального закладу системи ДСНС України. Педагогічна практика підтверджує істинність науково-теоретичних положень стосовно того, що курсанти 15-23 років постають перед труднощами

первинної адаптації та низкою суперечливих чинників. Тому доцільно звернути увагу на певні стандартні особливості умов підготовки керівників оперативнорятувальних служб до професійного спілкування.

Характерною особливістю системи загальної професійної підготовки курсантів вищого навчального закладу ДСНС України є регламентоване Статутом імперативно-правове регулювання взаємин у навчальному закладі. Так, загальні права та обов'язки слухачів і курсантів відповідно до їх спеціального звання та службового положення визначаються згідно з законами України, загальновійськовими статутами, дисциплінарним статутом ДСНС України, іншими нормативними актами, що втілює принцип єдиноначальності й декларативності спілкування. Єдиноначальність полягає в праві командира особисто ухвалювати рішення, видавати накази, розпорядження, забезпечувати їх виконання. Необхідно наголосити на вимозі беззаперечного підпорядкування наказам командирів (начальників). Такі умови ускладнюють творчу активність курсантів стосовно висловлення власної думки, що варто визнати своєрідною особливістю професійної підготовки, зокрема підготовки до професійного спілкування в освітньому середовищі навчального закладу ДСНС України.

Одна з особливостей професійної підготовки курсантів – типовість взаємин у колективі, що свідчить про регламентовану структуру взаємин між курсантами, обмеженість в особистісному спілкуванні та домінування моностатевого спілкування. Взаємини побудовані на основі вимог законів України та підзаконних актів у сфері діяльності ДСНС України. У курсантському колективі діє двобічна система внутрішніх взаємин: формальна (офіційні стосунки між курсантами, що продиктовані принципом єдиноначальності й дотримання суворої субординації, регламентовані статутами, наказами, інструкціями, розпорядженнями й реалізовані шляхом нормування поведінки) і неформальна (взаємини, зумовлені неформальною структурою колективу, наявністю неформальних груп, як соціально конструктивних, так і деструктивних).

Серед аналізованих особливостей варто виокремити високий рівень колективності професійного спілкування курсанта у вищому навчальному закладі: курсант постійно перебуває в середовищі однокурсників, в умовах переплетіння індивідуальних моделей спілкування, утвердження домінантної моделі особистісного спілкування, розвитку стратегії професійного спілкування під впливом лідера групи.

Професійна підготовка і професійне спілкування курсантів відбуваються в умовах суворої регламентації й чітких часових інтервалів. Розподіл часу від підйому до відбою жорстко структурований розпорядком дня, порушення якого є порушенням дисципліни та призводить до дисциплінарної відповідальності. Особливий режим організації життєдіяльності, виконання різних видів чергування в умовах жорсткої регламентації сприяє розвитку навичок і вмінь внутрішньої самоорганізованості, відповідальності курсанта, уміння правильно й раціонально планувати час для всіх видів професійної діяльності, зокрема для результативного професійного спілкування.

Підготовка курсанта вищого навчального закладу ДСНС України до професійного спілкування ускладнена щоденним навчальним і фізичним навантаженням [11, с. 320], що виявляється в багаторазовому моделюванні екстремальних ситуацій, як-от: гасіння пожеж, розмінування, реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного походження різного рівня складності.

Специфіка професійної підготовки курсантів полягає також в обмежених можливостях для добровільного вибору навчальних і позанавчальних видів діяльності, самореалізації, творчого розвитку.

Крім того, особливістю професійної підготовки курсантів є соціально-референтна депривація: обмеження безпосереднього контакту із соціально значущими людьми – батьками, родичами, друзями.

Виокремленні нами особливості традиційних умов, у яких формуються засади професійного спілкування майбутніх керівників служб цивільного захисту населення, та їхній вплив на процес професійного становлення залежать також від характеру і змісту службової діяльності, життєвого досвіду, сімейного стану, особливостей виховання, освіти та інших факторів. Усе це виявляється в моральних вчинках, поведінці, запитах і потребах курсантів [13]. Отже, професійне спілкування курсантів традиційно розгортається в умовах імперативного пресингу від нав'язаних стереотипів поведінки, регламентації її дій. Водночас задекларовані й вимоги до індивідуальної активно-позитивної діяльності курсанта в ході розв'язання питань, що стосуються організації власного життя. Такі суперечності, поєднуючись із труднощами процесів професійної підготовки курсанта, засвоєння ним соціальних цінностей і норм поведінки, можуть ускладнювати розвиток умінь та навичок продуктивного професійного спілкування. Саме на подолання цих суперечностей і вдосконалення системи підготовки до професійного спілкування зорієнтована розроблена та науково обґрунтована нами педагогічна SMART-технологія.

Головним змістом професійної підготовки курсантів вищого навчального закладу ДСНС, що впливає на її особливості, є: пізнання специфіки професійної діяльності, сутності ролі офіцера, керівника оперативно-рятувальної служби цивільного захисту; засвоєння як майбутнім офіцером служби цивільного захисту необхідних нормативно-рольових правил, функцій, прав та обов'язків, навичок професійної діяльності; опанування специфічних службово-соціальних і службово-професійних цінностей, установок та формування не-

обхідної для успішного функціонування в навколишньому середовищі структури ціннісних орієнтацій; набуття соціальних позицій, статусів і виконання соціальних та професійних ролей, що відповідають професійним функціям; ідентифікація з цими позиціями як соціально і професійно значущими, самовизначення серед інших статусів, соціально-професійних спільнот та груп; формування певної спрямованості і структури особистості курсанта (соціального типу), включення її до різних сфер соціальної, навчальної та майбутньої службово-професійної діяльності; усвідомлення необхідності й доцільності регламенту, що передбачений статутами та неухильно підтримуваний традиціями служби.

Аналіз традиційної моделі процесу професійної підготовки як соціально-педагогічного явища дає змогу представити його зміст у вигляді опису компонентів, запропонованих Н. Головановою: гностичний (пізнавальний) компонент пов'язаний із потребою суб'єктів у пізнанні, передбачає засвоєння певного кола знань, становлення системи соціальних уявлень, узагальнених образів фахівця, сприяє розвитку дослідницького підходу до суспільних явищ; реалізований суттєвою мірою в процесі навчання й виховання, у спілкуванні; виявляється насамперед у ситуаціях самоосвіти та саморозвитку, коли курсант засвоює інформацію, керуючись власними потребами та ініціативою; поведінковий компонент – це широке й різноманітне коло дій, моделей поведінки, які засвоює курсант (від простих навичок гігієни, побутової поведінки до вмінь у різних видах трудової діяльності та конкретної спеціальності); передбачає засвоєння різних правил, норм, звичаїв, установок у процесі суспільного розвитку, а також функцій, прав та обов'язків, навичок майбутньої професійної діяльності; комунікативний компонент пов'язаний з урегулюванням взаємин у соціумі, соціальній групі; передбачає оволодіння мовою та іншими видами комунікації, необхідними в різних соціальних ситуаціях; ціннісний компонент – це система виявів мотиваційно-потребнісної сфери особистості; вартісні орієнтації, від яких залежить ставлення курсанта до цінностей суспільства; пов'язаний із засвоєнням специфічних соціальних і професійних цінностей та установок.

Процес професійної підготовки курсанта в освітньому просторі вищого навчального закладу має бути "керованою випереджальною системою, яка б передбачала й задовольняла потреби нинішніх і майбутніх поколінь, що відповідає духу нової цивілізованої моделі розвитку – моделі стійкого розвитку особистості" [6; 7; 8]. Нині система професійної підготовки повинна бути зорієнтована насамперед не на теперішні, а на перспективні цінності суспільства. Це твердження дає змогу окреслити фактори [6; 8; 14], які вмотивовують необхідність переходу до нової моделі освіти й формування готовності до професійного спілкування, що враховує суспільну динаміку: традиційна система вищої освіти передбачала підготовку спеціаліста до професійного спілкування в стабільних умовах, що зберігалися впродовж подальшої життєдіяльності особистості, проте сьогодні вищі навчальні заклади зобов'язані готувати спеціаліста до активного життя й успішного професійного спілкування в надзвичайно

динамічному, суперечливому соціальному середовищі; традиційна система професійної діяльності була зорієнтована на сталу систему знань, умінь і навичок, на певні норми життя; у сучасних умовах, коли період здобуття знань скоротився до 3-5 років, трансформуються й видозмінюються особистісні ідеали молодого покоління, тому запрограмовані знання, ідеали та норми життєдіяльності вже не можуть бути провідною метою професійного спілкування курсанта; традиційна модель професійного спілкування майбутнього спеціаліста спрямована на формування вмінь застосувати алгоритм дій під час виконання професійних завдань, вона ігнорує креативний потенціал особистості; метою вищої освіти як соціального середовища "була не стільки підготовка творчого спеціаліста, скільки працівників, здатних репродукувати уже здобуті знання, ідеали, норми поведінки" [1; 4; 5]; у сучасних умовах володіння інформацією, комп'ютерною технікою суттєвою мірою допомагає виконувати названі функції, що дає спеціалістові змогу розкривати свій творчий потенціал, сприяє успішності реалізації професійних завдань; звідси виникає необхідність у підготовці фахівця, здатного на творчу діяльність, нестандартне мислення, адекватну спонтанну поведінку; якщо традиційний підхід до майбутнього залежав від технологічних можливостей, то в сучасних умовах різко зросла роль гуманістично-етичної концепції, що лежить в основі життєдіяльності суспільства та впливає на варіативний діапазон його розвитку, а в ньому кожного індивіда.

Науковці обґрунтували систему вимог до спеціаліста, що докладно схарактеризована в Державних стандартах підготовки фахівців різного рівня (зокрема в Галузевому стандарті вищої освіти України за напрямом підготовки 0928 "Пожежна безпека" [2]). У чинних стандартах на високому науково-професійному рівні окреслено комплекс знань і вмінь, якими має володіти бакалавр, спеціаліст, однак лише оглядово описано ті людські якості, які необхідні для продуктивного професійного спілкування в певному соціальному середовищі. Очевидно, цей аспект потребує уточнення й поглиблення.

Наукове зацікавлення становлять дослідження, де сформульовано систему вимог до спеціаліста з вищою освітою, проаналізовано складники, що відображають сутність і спрямованість підготовки майбутніх керівників оперативно-рятувальних служб цивільного захисту ДСНС України до професійного спілкування: професійна компетентність спілкування, що передбачає гармонійну інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок у галузі професійної діяльності, уміння аналізувати, планувати й виконувати розрахунки, постійно оновлювати знання шляхом ознайомлення з новітніми напрацюваннями й досягненнями. Професійна компетентність – базова характеристика фахового спілкування спеціаліста, що включає як змістовий (знання), так і процесуальний компоненти (уміння), має свої суттєві ознаки: мобільність знань, гнучкість використовуваних засобів і критичність мислення; креативність професійного спілкування прогнозує спроможність фахівця виконувати оригінальний аналіз і дослідження, необхідні для розв'язання професійного завдання, орієнтуватися в нестандартних умо-

вах і ситуаціях, збагачувати традиційний досвід професійного спілкування власним внеском, а також спонтанну адекватність у новаторській діяльності, прагнення до апробування прогресивних моделей та психотехнік спілкування на основі особистісної і професійної самореалізації; системність професійного спілкування передбачає розуміння динамічних процесів у суспільстві, науці й техніці, уміння оцінювати взаємозв'язок явищ, виявляти причинні зв'язки. Для неї характерне вміння розробляти достовірні моделі, оптимізувати параметри схвалюваних рішень, знаходити компроміс між різними суперечливими підходами; комунікативна активність професійного спілкування базована на зрілій особистісній потребі та спроможності розуміти інших, володінні мовою вербального й невербального спілкування, навичками взаєморозуміння та спільної діяльності; знання психології й етики професійного спілкування; усвідомлена відповідальність керівника оперативно-рятувальної служби прогнозує розуміння значущості рішень, що ухвалюють, своєї ролі в діяльності виробничої мікрогрупи, відповідальності перед підлеглими, населенням; універсальна функційна грамотність передбачає здатність до нормативного виконання соціальних ролей, що ґрунтоване на успішному засвоєнні теоретичних знань і практичного досвіду в різних сферах суспільного життя (технологія, економіка, політика, культура); надфункційна грамотність – обсяг знань, розвиток інтелектуального потенціалу й духовного світу в цілому, що перевищує рівень функційно необхідних вимог, здатність фахівця долати детермінантний вплив обставин найближчого соціального оточення, розширення своєї свободи вибору [12, с. 15].

Розуміння професійного спілкування курсантів (майбутніх офіцерів служби цивільного захисту) як неперервного динамічного процесу набуття певної системи соціальних навичок і моделювання взаємин, що спрямовані на реалізацію функційних обов'язків у соціальному середовищі, яке змінюється, і в екстремальних життєвих ситуаціях, спонукає до розроблення й упровадження в систему професійної підготовки майбутніх фахівців педагогічної SMART-технології:

а) опора на науково-теоретичні знання психолого-педагогічних засад особистісного та професійного спілкування як основи успішної фахової реалізації;

б) пізнання й розвиток індивідуальної чутливості курсанта для гармонізації власного психічного стану, відчуття та розуміння інших людей-учасників професійної взаємодії як провідної умови ефективного й результативного професійного спілкування курсантів;

в) тлумачення технології педагогічного спілкування як цілісного соціально-педагогічного феномену, що має специфічні педагогічні ознаки – взаємозв'язок теоретичного і практичного аспектів, системність та неперервність;

г) педагогічний супровід упровадження педагогічної SMART-технології професійного спілкування курсантів на всіх етапах навчання: інтегрування в систему професійної підготовки у вищих навчальних закладах спецкурсів, спецдисциплін із проблем професійного спілкування; оптимізація конструктивної особистісно-професійної взаємодії курсантів вищого на-

вчального закладу; створення умов для самопізнання й саморозвитку курсантів, розвитку сенситивності.

Отже, важливим напрямом діяльності вищого навчального закладу в удосконаленні підготовки спеціалістів повинен стати перехід від мети навчання у вигляді системи знань, умінь і навичок у їх класичному розумінні до формування особистісних характеристик майбутнього спеціаліста, які виконують роль безпосередніх показників рівня професійного спілкування

спеціаліста. Успіх професійного розвитку особистості курсанта залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних умов, які тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Успішна й результативна підготовка курсантів до професійного спілкування потребує впровадження інноваційних педагогічних технологій, зокрема розробленої та апробованої нами педагогічної SMART-технології професійного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- Браим И.П. Этика делового общения / И.П. Браим. – Минск: НКФ Экоперспектива, 1996. – 208 с.
Braim I.P. Etika delovogo obscheniya [Ethics of business communication] / I.P. Braim. - Minsk: NKF Ekoperspektiva, 1996. - 208 s.
- Гмурман В.Е. Руководство к решению задач по теории вероятностей и математической статистике / В.Е. Гмурман. – М.: Высшая школа, 1999. – 400 с.
Gmurman V.E. Rukovodstvo k resheniyu zadach po teorii veroyatnostei i matematicheskoi statistike [Guide to solving problems in the theory of probability and statistics] / V.E. Gmurman. - M.: Vysshaya shkola, 1999. - 400 s.
- Грехнев В.С. Культура педагогического общения / В.С. Грехнев. – М.: Просвещение, 1990. – 144 с.
Grehnev V.S. Kul'tura pedagogicheskogo obscheniya [Culture teacher communication] / V.S. Grehnev. - M.: Prosveschenie, 1990. - 144 s.
- Ильина Т.А. Педагогика / Т.А. Ильина. – М.: Просвещение, 1969. – 574 с.
Il'ina T.A. Pedagogika [Pedagogy] / T.A. Il'ina. - M.: Prosveschenie, 1969. - 574 s.
- Коломинский Я. Л. Психология общения / Я.Л. Коломинский. – М.: Молодая гвардия, 1974. – 311 с.
Kolominskii Ya.L. Psihologiya obscheniya [Psychology of Communication] / Ya.L. Kolominskii. - M.: Molodaya gvardiya, 1974. - 311 s.
- Лийметс Х.И. Подготовка к общению в системе воспитательных устремлений общеобразовательной школы / Х.И. Лийметс. – Таллинн: ТалПИ, 1974. – 104 с.
Liimets H.I. Podgotovka k obscheniyu v sisteme vospitatel'nyh ustremlenii obscheobrazovatel'noi shkoly [Preparing for communication in the educational aspirations of secondary school] / H.I. Liimets. - Tallinn: TalPI, 1974. - 104 s.
- Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 253 с.
Merlin V.S. Ocherk integral'nogo issledovaniya individual'nosti [Outline of the integrated study of personality] / V.S. Merlin. - M.: Pedagogika, 1986. - 253 s.
- Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
Petrovskaya L.A. Kompetentnost' v obschenii. Social'no-psihologicheskii trening [Competence in communication. Socio-psychological training] / L.A. Petrovskaya. - M.: Izd-vo MGU,
- Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
Petrovskii A.V. Lichnost'. Deyatel'nost'. Kollektiv [Personality. Activity. Collective] / A.V. Petrovskii. - M.: Politizdat, 1982. - 255 s.
- Проблемы функциональной грамотности / под ред. В.Г. Онушкина, Ю.Н. Кулюткина. – СПб., 1993. – С. 3–16.
Problemy funktsional'noi gramotnosti [The problems of functional literacy] / pod red. V.G. Onushkina, Yu.N. Kulyutkina. - SPb., 1993. - S. 3-16.
- Рютин В.В. Педагогічні умови соціалізації військово-службовців строкової служби Збройних Сил України: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Рютин Віталій Васильович; Харківський ун-т Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. – Харків, 2006. – 219 с.
Ryutin V.V. Pedagogichni umovi socializacii viis'kovosluzhbovciv strokovoї sluzhbi Zbroinih Sil Ukraїni [Pedagogical conditions of socialization soldiers of the Armed Forces of Ukraine]: dis. kand. ped. nauk: 13.00.05 / Ryutin Vitalii Vasil'ovich; Harkivs'kii un-t Povitryanih Sil im. Ivana Kozheduba. - Harkiv, 2006. - 219 s.
- Савина Ф.К. Вариативность педагогических технологий / Ф.К. Савина // Инновационные технологии в учебно-педагогическом процессе школы и вуза: сб. науч. ст. – Волгоград: Перемена, 1993. – С. 5–11.
Savina F.K. Variativnost' pedagogicheskikh tehnologii [Varyativnost pedagogical technologies] / F. K. Savina // Innovacionnye tehnologii v uchebno-pedagogicheskom processe shkoly i vuza: sb. nauch. st. - Volgograd: Peremena, 1993. - S. 5-11.
- Скопылатов И.А. Индивидуализация обучения в высшей военной школе России: дис. к.мед. наук / И.А. Скопылатов. – СПб., 1995. – 382 с.
Skopylatov I.A. Individualizaciya obucheniya v vysshei voennoi shkole Rossii [High society individualization learning in military school Russia]: dis. k.med. nauk / I.A. Skopylatov. - SPb., 1995. - 382 s.
- Якунин В.А. Педагогическая психология / В.А. Якунин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., Изд-во «Полиус», 1998. – 639 с.
Yakunin V.A. Pedagogicheskaya psihologiya [Pedagogical psychology] / V.A. YAkunin. - SPb.: Izd-vo Mihailova V. A., Izd-vo "Polius", 1998. - 639 s.

Hora V. A. Features of the system of professional training of cadets in higher educational establishments of Government emergencies service of Ukraine

Abstract. In the article the features of professional training of students of higher educational establishments of Government services of Ukraine are considered from emergencies. Maintenance and components of professional preparation of students are certain. Component parts that represent essence and orientation of preparation of future leaders of operatively rescue service of civil defense to the professional communication are analyzed and formed.

Keywords: communication, professional communication, pedagogical technology, technology, professional preparation.

Гора В.А. Особенности системы профессиональной подготовки курсантов в высших учебных заведениях Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям

Аннотация. В статье рассмотрены особенности профессиональной подготовки курсантов в высших учебных заведениях Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. Определено содержание и компоненты профессиональной

Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, I(7), Issue: 14, 2013

www.seanewdim.com

подготовки курсантов. Проанализированы и сформированы составные части, которые отображают сущность и направленность подготовки будущих руководителей оперативно-спасательной службы гражданской защиты к профессиональному общению.

Ключевые слова: общение, профессиональное общение, технология, педагогическая технология, профессиональная подготовка.